

Araştırma Makalesi / Research Article DOI: 10.33207/trkede.1275722

ORYANTOLOG MU? ORYANTALİST Mİ? RUS TÜRKOLOGLARI İ. N. BEREZİN VE V. D. SMİRNOV'UN TÜRKİYE VE TÜRLERE BAKIŞI*

Orientalist or Orientalist: Russian Turkologists İ. N. Berezin and V. D. Smirnov's View on Türkiye and Turks

Yetkin YILDIZ**

ÖZ: Bu makalede, 19. yy.ın ikinci yarısında akademik faaliyetler yürüten İranist, Türkolog, tarihçi, dil bilimci, seyyah Prof. Dr. İ. N. Berezin ve ortaklaştıkları oryantalist bakış açısının devamlılığının temsilcisi olma özelliğini taşıyan öğrencisi Türkolog Prof. Dr. V. D. Smirnov'un Türkiye ve Türklere olan bakış açıları değerlendirilmiştir. Buradan yola çıkılarak, yazarların, sadece akademik ilgiyle hareket eden ve çalışmalarını buna göre objektif bir biçimde gerçekleştiren "oryantologlar" mıydı yoksa çalışma alanlarına hâkim olmalarına rağmen, bilgi ve güç formülasyonundaki emperyalist otoriteye direkt olarak bilgi sağlamasalar da seyahatname ve seyahatname tarzında yazdıkları popüler makalelerle, emperyal politikalara söylem düzeyinde katkı yapan "oryantalistler" miydi? sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda, halef konumundaki Çarlık ve Sovyet dönemi Türkologları V. A. Gordlevski, V. V. Bartold, A. Samoyleviç ve A. S. Tveritnova'nın, yazarlar hakkındaki görüşlerine de dikkate alınarak, Berezin ve Smirnov'un Türkiye'ye gerçekleştirdikleri bilimsel seyahatler sonucunda yazdıkları seyahatname ve seyahatname formundaki makaleleri Rusça orijinallerinden okunarak incelenmiştir. Yazarların, çalıştıkları akademik alanın unsurları olan Türkiye ve Türklere karşı daha özgür bir şekilde görüş bildirebildikleri ve spekülasyon yapma fırsatı buldukları yarı akademik ve popüler yayın olma özelliği taşıyan söz konusu eserleri incelendiğinde sorunsalın cevabı ortaya çıkmıştır. Berezin ve Smirnov'un Türkiye ve Türklere bakışı, oryantalistin akademik anlamıyla, imgeleme yaratılmış anlamının birbirini tamamlayan yanını temsil eder niteliktedir. Bu nitelik, Berezin ve Smirnov'u, sadece akademik ilgiyle hareket eden "oryantolog"lar olmalarından ziyade, çalıştıkları alanın unsurları Türkiye ve Türkleri, çok iyi bilmelerine rağmen, karşısındakine karşı ötekileştirici bir bakış açısına sahip oryantalistler kategorisine konulması gerektiği sonucuna varmıştır. Çarlık rejimiyle olan, bazen doğrudan bazen de dolaylı bağlantılarının, eserlerini yazdıkları dönemin siyasi ve ideolojik ortamının, yazarların, göstermiş oldukları oryantalist yaklaşımındaki etkisinin görüldüğü ise, varılan bir başka sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

* Bu makale, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Ayla Efe danışmanlığında hazırlanan "Rus Oryantalizmi: 19.Yüzyılın İkinci Yarısındaki Rus Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türklere" başlıklı doktora tezinden oluşturulmuştur.

** Dr., yetkinyildiz@yahoo.com, ORCID: 0009-0004-5636-4601

Geliş Tarihi / Received: 02.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 13.04.2023

Yayın Tarihi / Published: 20.07.2023

Anahtar Kelimeler: Rus Oryantalizmi, Oryantolog, Oryantalist, Türkiye, Türkler

ABSTRACT: In this article, Iranianist, Turkologist, historian, linguist and traveler Prof. Dr. I. N. Berezin and his student, Turkologist Prof., who is the representative of the continuity of the orientalist perspective they share. Dr V. D. Smirnov's perspectives on Türkiye and Turks were evaluated. From this point of view, were the authors “orientologists” who acted only with academic interest and carried out their studies in an objective way according to this, or were they “orientologists” who did not provide direct information to the imperialist authority in the formulation of knowledge and power, although they had command of their field of study, with popular articles they wrote in the style of travelogues and travelogues, the imperial Were they “orientalists” who contributed to politics at the level of discourse? The answer to the question has been sought. In this context, the articles written by Berezin and Smirnov examined as a result of their scientific travels to Turkey, by taking into account the views of the successor Tsarist and Soviet-era Turkologists V. A. Gordlevski, V. V. Bartold, A. Samolyevich and A. S. Tveritina, in the form of travelogues. It has been studied by reading from the Russian originals. When the aforementioned works, which are semi-academic and popular publications, where the authors can express their opinions more freely and have the opportunity to speculate against Turkey and Turks, which are the elements of the academic field in which they work, the answer to the problem has emerged. Berezin and Smirnov's view of Turkey and Turks represents the complementary side of the academic sense of orientalism, the meaning created with imagination. This quality has led Berezin and Smirnov to the conclusion that they should be placed in the category of orientalists who have a marginalizing point of view towards the other, despite knowing very well the elements of their field, Turkey, and the Turks, rather than being “orientologists” who act only with academic interest. It is another conclusion that the influence of the tsarist regime, sometimes direct and sometimes indirect, and the political and ideological environment of the period in which they wrote their works, on the orientalist approach of the writers.

Keywords: Russian Orientalism, Orientologist, Orientalist, Türkiye, Turks

Giriş

Bu makalede 19.yy Rusya'sında, Rus oryantalizminin gelişimine çok önemli katkılar sağlayan eğitim kurumlarından Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümünde akademik hayatına başlayan ve 1854 yılında kurumunun kapatılmasıyla birlikte St. Petersburg Doğu Dilleri Fakültesine geçen akademisyen Prof. Dr. İ. N. Berezin ve yine St. Petersburg Üniversitesinde akademik çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. V. D. Smirnov'un, 19.yy.ın ikinci yarısındaki Rusya'da çıkan süreli edebiyat ve tarih dergilerinde yayınlanan seyahatname formundaki yazıları ve makalelerinden yola çıkarak, çalışma alanlarından biri olan Türkiye ve Türklere olan bakışı oryantalizm bağlamında ele alınmıştır. Bu kapsamda, yazarların nasıl sadece akademik faaliyet yürüten “oryantologlar” mı yoksa “oryantalistler” miydi? sorusuna cevap aranmıştır.

Edward Said, yayımlandıktan sonra çok ses getiren ve birçok tartışmaya yol açan kitabında oryantalizmin birbirine bağlantılı olduğunu düşündüğü

birkaç tarifini yapar. İlk olarak Said'e göre oryantalizm, "en kabul gören nitelemeye göre akademik bir faaliyettir. İster özel ister genel yönleriyle uğraşsın, doğu hakkında yazan, ders veren veya şarkı araştıran kişi şarkiyatçıdır, yaptığı işte şarkiyatçılıktır" (Said, 2010: 12). Said, başka bir tanımında ise, Foucault'dan aldığı bilgi-güç formülasyonunu kullanır. Buna göre:

"Kabaca belirlenmiş bir başlangıç olarak on sekizinci yüzyıl sonu alınrsa, şarkiyatçılık, şark hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, oraya yerleşerek- uğraşan ortak kurum olarak, kısacası şarka egemen olmakta, şarkı yeniden yapılandırmakta, şark üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir" (Said, 2010: 13).

Said, oryantalizmi bu şekilde tanımlarken bir başka noktaya da dikkat çeker. Ona göre, şarkiyatçılığının, "akademik anlamıyla, imgeleme yaratılmış anlamı arasındaki ilişki kesintisiz değildir ve birbirini tamamlar niteliktedir" (Said, 2010: 12-13).

Said'in oryantalizm tanımlamalarından bilgi- güç formülasyonuna dayanan oryantalizm teorisi, Avrupa'nın kolonyalizm faaliyetlerinde oynadığı rol üzerinde durulan konulardan biridir. Bununla bağlantılı olarak seyahatnamelerin Avrupa oryantalizminde oynadığı rol, dikkat çekilen sorunsallardan bir tanesidir. Seyahatnamelerin bu yönüne dikkat çeken yazarlardan biri olan M. Pratt'e göre seyahatnameler, "kolonyal faaliyet yürüten ülkelerdeki okuyucuda, ele geçirilen, sömürülen, tahakküm altına alınan yerlerle ilgili sahiplik ve yetki duygusu uyandırıyor" (Pratt, 2008: 3). Loomba'ya göre ise, "ele geçirilen ve sömürge haline getirilen topraklardaki ticari faaliyetlerin ivme kazanması, "seyahatname yazarlarına "ötekini" betimleyebilecekleri hayati bir çerçeve sunmuştu" (Loomba, 2005: 64). 1720-1914 yılları arasındaki dönemde yazılan "seyahatnameler, tahakküm altına alınmak ve sömürge haline getirilmek istenen, bazen de tam olarak denetim altına alınan öteki dünyanın, sömürgeci ülkede tarif edilmesi işlevini görüyordu" (Bridge, 2002: 53).

Türkiye özelinde Rusya'da yazılan seyahatnamelerin, Rus oryantalizminde oynadığı rolün, genellikle Said'in oryantalizm teorisi üzerine geliştirilen kolonyalizm çalışmalarında ele alınan Avrupa oryantalizmindeki fonksiyonu ile tam olarak örtüştüğünü belirtmek bir noktaya kadar çok mümkün görünmez. Şöyle ki, Osmanlı Devleti, 18.yy.'ın başından itibaren Rusya ile sürdürülen savaşlarda, toprak kayıplarına uğramasına rağmen, hiçbir zaman Rusya'nın sömürgeci veya kolonisi haline gelmemiştir. Bu nedenle, "bilgi ve güç" formülasyonundaki bilgiyi sağlayan

oryantalistin, sömürgeci iktidarla iş birliğinden de bahsedilemez. Ancak, kolonyalizm/post kolonyalizm çalışmaları yapan edebiyatçı yazar A. Loomba'nın "Colonialism/Postcolonialism" adlı eserinde de belirttiği gibi 19.yy.'ın ikinci yarısında, "Rusya, halen pre-kapitalist emperyal bir devlettir" (Loomba, 2005:10). Osmanlı toprakları, her zaman olduğu gibi, 19.yy.'ın ikinci yarısında da ideolojilerden de beslenen Rusya'nın geleneksel emperyal politikalarının hedefi halindedir. İşte bu noktada seyahatnameler ve bu makaleye konu olan yazarların üretmiş oldukları gibi seyahatname formunda yazılan makaleler, tahakküm altına alınmak istenen konumunda olan Türkiye ve Türklerin, geliştirilen oryantalist söylemle birlikte, her yönüyle betimlenmesi ve ötekileştirilmesi fonksiyonunu görüyordu.

Özellikle modern seyahatnamelerin birçoğu kolonyal ve emperyal aktivitede ve ötekine karşı bir söylem geliştirmede anahtar bir rol oynuyorsa, bu durumu oryantalizm kavramıyla bağdaştırmanın yolu açılıyor demektir. "Oryantalizmin, öteki olanı ya da farklılığı batı dışı bir nesne olarak kurgulayan ve temsil eden bir söylemdir" (Kahraman ve Keyman, 2007: 76) şeklindeki tarifinden yola çıkarak, seyahatnamelerin bu oryantalist söylemi geliştirmede önemli bir rolünün olduğunu belirtmek hiç de zor olmayacaktır.

19. yy.'ın ikinci yarısında, gerçekleştirmiş oldukları akademik çalışmalarla Rus Türkoloji'sine çok büyük katkı yapan, Berezin ve öğrencisi Smirnov, bu çalışmalarının yanı sıra, Türkiye'ye yapmış oldukları bilimsel seyahatler sonucunda alanlarıyla ilgili önemli bir birikime de sahip olmanın vermiş olduğu avantajla birlikte, yazdıkları seyahatname formundaki popüler makalelerle, Rus oryantalizmine söylem düzeyinde de önemli bir katkı yapmışlardır. Burada, bu çalışmaya konu olan akademisyen yazarlar Berezin ve Smirnov'un nasıl tanımlanacağı sorunu ortaya çıkar. Yazarlar, sadece akademik ilgiyle hareket eden ve çalışmalarını buna göre objektif bir biçimde gerçekleştiren oryantologlar mıydı yoksa çalışma alanlarına hâkim olmalarına rağmen, bilgi ve güç formülasyonundaki emperyalist otoriteye direkt olarak bilgi sağlamasalar da seyahatname tarzında yazdıkları popüler makalelerle, emperyalist politikalara söylem düzeyinde katkı yapan oryantalistler miydi? Bu soruyu sormamızın sebebi Rus oryantalizmi ile ilgili bazı çalışmalarda bu tür ayrımlara gidilmiş olmasıdır.

Bu çalışmanın temel argümanı Berezin ve Smirnov örneklerinde olduğu gibi, akademik oryantalizm ve diğer oryantalizmler, orientologist-orientalist gibi ayrımların Rus oryantalizminde her zaman mümkün olmadığı yönündedir. Rus milliyetçiliği ve Rus oryantalizmi alanında çalışmalar yürüten tarihçi yazar Vera Tolz, "Russian Own Orient" adlı kitabında, küçük

düşürücü anlamından dolayı Said'in "orientalist" (oryantalist) tabirini kullanmaktan ziyade, oryantolizmin akademik yanına dikkat çekmek için orientolojist (oryantolog) terimini kullanır (Tolz, 2011: 3). "Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to Emigration" adlı eserin yazarı Van der oye de E. Said'in "oriental" "orientology" "orientalist" terimlerinin, nefret dilini çağrıştırdıkları için Rusça "vostokovedeniye" (doğu araştırmaları) ve "vostokoved" (doğu bilimci) terimlerini tercih ettiğini belirtir (Van der oye, 2010:10-11). Tolz başka bir çalışmasında ise, birkaç farklı oryantalist tiplerinin varlığından bahseder ve aralarında ayırım yapmak gerektiğini belirtir. "Bunlardan birincisi genellikle sübjektif bilgiler veren edebi eserlerin sahibi seyyahlar, ikincisi akademik oryantalistler, üçüncüsü Hristiyan misyonerler (bunlar genellikle İslam karşıtı polemiklere katılırlar) ve son olarak ise devlet görevlileri" dir. (Tolz, 2005: 130) Ancak, bu makalede, incelenen yazarların, gerçekleştirdikleri bilimsel çalışmalarla akademik alana büyük bir katkı yaparken, diğer taraftan seyahatname formunda yazdıkları makalelerde oryantalist söyleme sıkça başvurdukları görülür. Öyleyse, bu yazarlar, Said'in tanımlamasında da olduğu gibi oryantolizmin akademik anlamıyla, imgeleme yaratılmış anlamı arasındaki bağlantıyı sağlıyorlar demektir. Dolayısıyla, bu bağlantıyı kuran kişi ister akademisyen (oryantolog) olsun, ister farklı bir görevde bulunan farklı bir kişi olsun "oryantalist"tir. Bu nedenle, bu özellikleri taşıyan Berezin ve Smirnov, bu çalışmada, "oryantalist" yazarlar olarak değerlendirilmişlerdir.

Bu bağlamda, İ. N. Berezin'in, 1854 yılında "*Rus Bilimler Akademisi*" tarafından yayınlamaya layık görülen ve muhafazakar çevrelerin de dikkatini çeken "Tsaregradskih Dostoprimeçatelnostey vo Vremya Prebıvanya v Konstantinopole Yego İmperatorskogo Vısoçesvo Velikogo Knyazyı Konstantina Nikoloyeviça¹ v 1945 godu" (Büyük Knyaz Konstantin

¹ Çar I. Nikolay'ın ikinci oğlu Konstantin Nikolayeviç 9 Eylül 1827 yılında St Petersburg'da dünyaya geldi. Akıl hocası ve eğitmeni Koramiral F. B. Litke olan Konstantin Nikolayeviç, babası tarafından genç yaşta Amiral General ve Muhafızlar Mürettebat Şefi rütbesiyle Deniz Kuvvetlerine atandı. Çeşitli rütbelerde Deniz Kuvvetlerinde hizmetler verdi. Kırım Savaşından sonra Sibiryı Askeri Filosunu kurdu. II. Aleksandr'ın büyük reformları sırasında serflikin kaldırılmasında öncü kişilerden biri oldu. 1862 yılında Polonya Genel Valisi olarak atandı. Vermiş olduğu bazı liberal tavizler yoluyla uzlaşma politikası izleme girişimi başarılı olamadı ve bu yüzden 1863 yılında görevden ayrıldı. II. Aleksandr'ın ölümünden sonra tahta çıkan III. Aleksandr tarafından görevlerinin çoğundan kademeli olarak alındı. 1892 yılında St. Petersburg'da yaşamını yitirdi. Berezin'in seyahatnamesinde yer verdiği Knyaz Konstantin Nikolayeviç'in İstanbul ziyareti, Kutsal topraklara gerçekleştirdiği seyahati sırasında söz konusu olmuştur.

Nikolayeviç'in 1845 yılında Konstantinapol'de Bulunduğu Sırada Tsargrad'ın Anıt Yapıları) adlı eseri, dönemin muhafazakar yayın politikası güden en etkili süreli yayınlarından biri olan "*Russkiy Vestnik*" (*Rus Bülteni*) dergisinde 1856 yılında yayınlanan "Ramazan v Stambule" (İstanbul'da Ramazan) ve 1867 yılında yine "*Russkiy Vestnik*" (Rus Bülteni) dergisinde yayınlanan "Blajensvo Müslümanına k Fizyologii Sumaşestviya" (Deliliğin Fizyolojisine Müslüman Saadeti) adlı eserleri incelenmiştir. V. D. Smirnov'un ise, dönemin liberal eğilimli "*Vestnik Yevropı*" (*Avrupa Bülteni*) dergisinde 1876 yılında yayınlanan "Turestkaya Sivilizasiya Yeyo Şkolı, Softa, Biblioteka, Knijnoye Delo (iz poyezki Konstantinapol Letom 1875 godu (Türk Medeniyeti, Okulları, Softalar, Kütüphaneler, Kitapçılar, 1875 yılındaki İstanbul Gezisinden) adlı seyahatnamesi ve yazarı belli olmayan ancak bir Türk tarafından yazıldığı belirtilen Almanca bir makaleden alıntılarla yazıp 1878 yılında yine "*Vestnik Yevropı*" (Avrupa Bülteni) dergisinde yayınlanan "Ofisalnaya Turtsiya v Lisah" (Kişilerle Türk Bürokrasisi) adlı makalesindeki Türkler hakkındaki görüşleri incelenmiştir.

İ. N. Berezin

İranist, Türkolog, tarihçi, dil bilimci, seyyah ve "Russkiy Ansiklopedičeskiy Slovar" (Rus Ansiklopedik Sözlüğü) editörü olan Berezin, 19. yy'ın en önemli Rus oryantalistlerinden biridir. İlk öğrenimini Yekaterinburg bölge okulunda, orta öğrenimini ise "Perm Gynasium"unda (Perm Lisesi) alan Berezin, geleneksel bir eğitim görmüştü. 1834 yılında Kazan Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümüne giren Berezin'in ilk hocaları oryantalist F.İ Eerdman ve A. K. Kazembek idi. Mirza Kazembek'in öğrencisi ve biyografisti olarak, hocasının sonsuz bilgi birikiminden faydalanmasını bildi ve 1837 yılında kursu tamamladıktan sonra aday öğrenci olarak kabul edildi. 1838-1840 yılları arasında ilave olarak üniversitede teorik ve pratik doğu dilleri eğitimine devam etti. 1839 yılı başında sözel ve yazma becerileri Prof. F. İ. Erdman ve Kazambek tarafından çok iyi bulunmuştu. Berezin'in mastır konusu "Şto Sposobsvuyut Razvitiyu Prosveşeniya i Şto Ostanavlivayet Hod Anova v Derjavah Muhammedanskih" (Muhammed'i Ülkelerdeki Aydınlanmanın Gelişimine Ne Katkıda Bulunur ve Ne İlerlemesini Durdurur?) üzerineydi. Tezini başarıyla savunan Berezin, 6 Şubat 1841 yılında almış olduğu mastır derecesiyle oryantalist araştırmalara başlangıç yapmış oluyordu. (Valeyev ve Temirbekov, <https://textarchive.ru/c-1745872.html> (2021, 21 Mart).

Master sınavını başarıyla geçen Berezin, Kazan Üniversitesi Türk-Tatar Kürsüsüne akademisyen olarak atandı. On yıldan fazla bir süre bu kürsünün

başkanlığında bulunan Berezin, Türkçe dersleri verdi ve Türk tarihi, edebiyatı çalışmaları yaptı. Orta Asya Türk halklarının ve Moğolların karmaşık tarihsel meseleleri üzerine etkin bir şekilde araştırmalar gerçekleştirdi. Kazan Üniversitesi'nin diğer oryantalistleri gibi Berezin'in de akademik kariyeri dil bilimi çalışmalarıyla başladı. Türk ve Fars dilleriyle ilgilenen bilim insanları arasında zamanının kaybolmakta olan Türk lehçelerini sınıflandıran ilk bilim insanıydı. Berezin, tarihi doğu elyazmalarının toplanmasına ve yayınlanmasına büyük önem göstermişti. Kazan yıllarında Rusya'da ilk olarak Moğollar hakkında yazan vakanüvislerin ve doğulu tarihçilerin eserlerini toplama ve yorumlama girişimi olan "Biblioteka Vostochnı İstorikov" (Doğu Tarihçileri Kütüphanesi) çalışmasını üç cilt olarak yayınlamıştı. Birinci cilt "Şeybaniad (Şeybaniname), ikinci cilt "Camıu't Tevarih" ve üçüncü cilt ise "Ebulgazi Kroniği"nden oluşuyordu. Her cilt tarihi ve filolojik yorumlarla birlikte yayınlanmıştı. Bunların yanında Berezin, "Raşid-ad-din Vakayiname" sinden yine filolojik ve tarihsel yorumlarla Moğol Tarihi çevirileri yapmıştı ve bunlar Kazan Üniversitesindeyken çevrilmişti ancak, bu konudaki temel eseri Avrupa'da bir ilk olarak, Petersburg yıllarında yayınlanmıştı. Berezin ayrıca, öteden beri Rus ve Avrupalı oryantalistlerin ilgisini çeken Altın Orda Devleti Tarhan Yarlıkları üzerine çalışmalar yapmıştı. Bu kapsamda, yine filolojik ve tarihsel yorumlarla birlikte "Toktamış", "Timur Kutluk", "Saadat Girey" yarlıklarının Rusça'ya çevirisini yapmıştı ve daha sonra bu çalışmalardan yola çıkarak yine Rus ve Avrupa literatüründe bir ilk olarak "Vnitronneye Uystoysvo Zalotoy Ordı" (Altın Orda'nın İç Düzeni) adlı eserini yayınlamıştı (Şofman ve Şamov, 1956: 434-438).

Berezin'in akademik kariyerine hocası Kazembek'in hazırlamış olduğu planla İran, Arabistan ve Türkiye'yi kapsayan üç yıllık bir bilimsel seyahatle başlamıştı. Doğu Dilleri Fakültesinde mastır öğrencisi olan ve daha sonra dönemlerinin önemli İranist ve Türkologları olacak Dittel ve Berezin'in akademik yolculuklarının başlangıcı olan bilimsel seyahatleri, üniversite senatosunun isteği ile, hocaları da olan Kazambek tarafından planlanmıştı.

Bilimler Akademisi tarafından gözden geçirilen ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen bu plana göre, iki mastır öğrencisinin bilimsel seyahatleri üç yıl sürecekti. Bu sürenin iki buçuk yılı Rusya dışında, doğu ülkelerinde geçecekti, geri kalan süre ise umulmadık karantina şartları göz önünde bulundurularak Rusya'ya dönüş yolculuğuna ayrılmıştı. Ayrıca planda nerde ne kadar kalacakları da ayrıntılı olarak belirtilmişti. Buna göre, seyahatleri süresince on buçuk ay İran'da, bir buçuk ay Türkiye'nin doğu

bölgelerinden geçerken, üç ay Suriye’de, dört ay Mısır’da, iki buçuk ay İzmir’de kalıp, bu sürede Anadolu’nun bazı bölgelerine gidecekler ve “Konstantinapol” seyahatlerini gerçekleştireceklerdi. Son olarak ise on ay “Konstantinapol” de kalacaklar ve bu süre zarfında Anadolu’nun kuzey-batısındaki ve güney-doğu Rumeli’deki farklı bölgelere ziyaretler gerçekleştireceklerdi (Kazembek, 1841: 3-4).

Gidecekleri ülkelerde ne kadar kalacakları ve hangi güzergahı takip edecekleri ayrıntılı bir şekilde belirtilen raporda, akademik oryantalist seyyahların yapması gerekenler ve sorumlulukları da ayrıntılı bir şekilde belirtilmişti. Plana göre, Dittel ve Berezin, Farsça, Arapça ve Türkçe dil bilgilerini ve yeteneklerini geliştirmelerinin yanı sıra, ziyaret edecekleri bölgelerdeki, tarihi eserleri (antik dönem eserleri, camiler, medreseler, saraylar vb.) inceleyecekler, tarih kitaplarını okuyacaklar, yazma eserlerden kopyalar çıkaracaklar, kütüphaneleri ziyaret edecekler ve buralardaki değerli eserleri inceleyecekler ve bunların kopyalarını edineceklerdi. Planda özellikle İstanbul’da seyyahların gidecekleri medrese ve kütüphaneler ayrıntılı bir şekilde belirtilmişti. Planda, Ahmediye, Mahmudiye, Kılıç Ali Paşa medreselerine özel bir dikkat gösterilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kazembek, 1841: 10-30). Berezin, seyahatinin ve medrese ve kütüphane ziyaretlerinin plana göre gerçekleştiğini belirtmektedir.

Bu seyahat sonucunda, bilimsel raporlarının yanında, ziyaret ettiği bölgelerin halklarının dilleri, lehçeleri, dini inançları, tarihleri, gelenekleri, eski ve yeni tarihi eserleri hakkında, dönemin dergi ve gazetelerinde, kendisinin edebi yeteneğinin takdire şayan görüldüğü birçok gezi yazısı ve makalesi yayınlanmıştı. Ancak, bu eserleri geniş bir çevreyi kapsayan okuyucu çevreleri tarafından, bilimsel yayından daha çok popüler gazete yayını olarak görülmekteydi (Bartold, 1927: 54). “*Sovremennik*”, “*Moskovityanin*”, “*Russkiy Vestnik*” gibi dönemin önemli periyodik dergilerinde İran, Arabistan ve Türkiye’yi kapsayan bilimsel seyahati sonucunda yazmış olduğu 20’nin üstünde popüler gezi yazısı ve makalesi yayınlanmıştı (Mazitova, 1972: 95-96). Bu eserlerden bazıları ise Türkiye ile ilgili politik içeriği olan ve İslam dini üzerine bilimsel değerlendirmelerden ziyade polemik içeren yazılardan oluşuyordu.²

² Berezin’in bu kapsamdaki eserlerinden bazıları: İ. N. Berezin (1855), *Diplomatiçeskiye Otnoşeniye Turtsii s Yevropeyskimi derjavamii*. *Sovremennik*, 51.2, s. 89-112.; İ. N. Berezin (1856). *Sovremennaya Turtsiya, Oteçestvennie Zapiski*, 104, s. 29-58, ikinci bölüm s. 397-454; İ. N. Berezin (1856). *Ramazan v Stambule*. *Russkiy Vestnik*, 2, s. 138-148., aynı sayıda *Ramazan v Sultanskom Dvortse i Bayram*. s. 138-148.; İ. N. Berezin (1867).

A. Samayloviç'e göre üç oryantalist (vostokaved) tiplmesi vardır ve Berezin üçüncü grup içine alınabilecek bir oryantalist tipidir: Birincisi, bilimsel ilgiyi, araştırdığı doğru ülke veya halka olan sevgisiyle birleştirir; ikincisine göre doğru, sadece hevesle yola çıkılmış bir bilimsel araştırmanın konusu olur; üçüncüsü ise, başka bir ülkenin incelenmesinin diğer ülkenin yararına kullanılması gibi dar amaçlarla veya genel bilimsel anlayışla birlikte doğruyla ilgili önemli ve ilginç bilgileri bilerek, doğru olan hiçbir ülkeyi veya halkı sevmeyen oryantalist tipidir" (Samoyloviç, 1925: 163).

Ayrıca Samayloviç, doğru hakkında birçok şey bilen bilimsel veya pragmatik amaçlarla inceleme alanı olan doğuyu ve doğru halklarını sevmeyen oryantalist kategorisine soktuğu Berezin'in, bütün vatanseverlik duygularıyla vatanına bağlı olmasına rağmen, Avrupalılık ve batıcılık düşüncesine derin bir duygudaşlık beslediğinden de bahseder. Bu duygudaşlığın Berezin'in Avrupa dillerine, özellikle de Fransızcaya hâkim olmasından ve doğru seyahatinden sonra yazmış olduğu metinlerde batılı yazarlardan yapmış olduğu uzunca alıntılardan açıkça anlaşılabilirliğini belirtir (Samoyloviç, 1925: 163). Rus Bilimler Akademisi üyesi, Çarlık ve Sovyet dönemi oryantalistlerinden Hindolog Oldenburg ise "Berezin'in seyahat yazılarındaki tamamıyla sübjektif Avrupalı unsurların ister istemez fark edildiğini ve Berezin'in hiçbir zaman Avrupalı olduğunu unutmadığını belirterek bu bakış açısıyla seyahat yazılarını yazdığı sonucuna varır" (Oldenburg, 1925: 175). Bunun yanında Bartold, Berezin'in tarihçi yanını ele aldığı makalesinde, Berezin'in 1855 yılında yayınlanan "Muculmanskaya Religiya v Otnoşenii k Obrazovannosti" (Müslümanlık Dininin Eğitime Olan İlişkisi) başlıklı yazısında "sorunsalı olumsuz bir şekilde ele alındığını ve yazının tarihi olaylara göre değil de Kuran ayetlerine, hadislere göre açıklandığını, Hz. Muhammed'in ise her fırsatta "sahte peygamber" olarak gösterildiğini" (Bartold, 1927: 56) tespitinde bulunur.

Berezin'in dönemin önemli muhafazakâr dergilerinden biri olan "*Russkiy Vestnik*"in (*Rus Bülteni*) 1856 yılı 1. sayısında yayınlanan "*Ramazan v Stambule*" (*İstanbul'da Ramazan*) adlı makalesi tam olarak dini polemik içeren oryantalist bir metin özelliğini taşır. Bu eserde Berezin'in oruçla ilgili

Blajensva Musulmanina. *Russkiy Vestnik*, 67, s. 269-317.; Dergilerde yayımlanan eserlerden ayrıca İ. N. Berezin (1854). *Tsaregradskih dostoprimeçatelnostey vo vremya prebivanya v Konstantinapole Yego İmperatorskogo Visoçesvo Vilikogo Knyazya Konstantina Nikoloyeviça v 1945 godu, Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk*, . St. Petersburg; İ. N. Berezin (1855). *Pravoslavnaya i Drugie Hristiyanskije Serkvi v Turtsii*. Tip. Ştaba Atdelennova Korpusa Vnutrennet Straji.

düşünceleri “Müslümanların tuttuğu oruç, amaçsız ve sonuçsuz bir fedakârlık olduğundan çirkin ve zararlıdır. Bir ay boyunca gündüzleri yorulan vücut geceleri bolca tazelenir ve Müslüman bir ay boyunca sapkın bir hayat yaşar (Berezin, 1856: 683)” şeklindedir.

Berezin’e göre, Müslüman orucu, Müslüman dünyasındaki tuhafıkların ilk sırasında gelir ve ruhani yanı olmayan içeriği boş bir biçimdir. Ramazan, oruç ayı olmaktan ziyade azgın ve kaba Atina gecelerine öykünmeyle geçen yılın en eğlenceli ayıdır.

“Müslüman dünyasında birçok tuhaflık söz konusu fakat bu tuhafıklar içinde belki de ilk sırayı Müslüman orucu alır. Oruç’un tuhafıklar içinde yer almasına ve ilk sırada olmasına şaşırıyorsunuz ama Müslüman başkentinde-Konstantinapol’de, yakından gelişimini tam olarak gözlemlediğim Ramazan bende başka türlü ifadesini buluyor. Hepimiz, oruçta sert, aralıksız tam yoksunluğun ve öldürücü bir ihtirasın olmadığı düşüncesinde birleşiriz ama ilave olarak hiçbir gizlilik örneği göstermeyen, ne için gerçekleştirildiği belirsiz Müslüman orucunda bu böyle değildir. Bu kavramsal düşünceden yoksun boş bir biçim! Kendi inancının bazı orijinalliklerini unutarak, Muhammed, oruca alışmışın dışında bazı özellikler kattı: kişi gün içinde kendini yemeden ve içmeden uzak durmaya tabi tutuyor ancak, gece boyunca İslam’ın yasakladığı şarap haricinde kendini her türden ziyafetle ve zevkle mükafatlandırmak zorunda. Gayretli Müslüman, öğreticisinin geniş müsaadesinden istifade etmekten geri durmuyor, öyle ki, ramazan oruç ayı olmaktan ziyade, yılın en eğlenceli ayına dönüşüyor; sessizlik, derinleşme ve tövbe ile Atina gecelerine kaba ve azgın bir öykünmeyi görüyorsunuz” (Berezin, 1856: 682).

Türklerin eğlence hayatıyla ilgilenen ve “Ramazan v Stambule” adlı eserinde Ramazan eğlencelerini çoğu zaman alaycı ve küçümseyici bir tarzda anlatan Berezin, mahya aydınlatmalarında gece boyunca yanan Allah yazısını okumanın şaşırtıcı olduğunu belirtir.

“Gecenin başlamasıyla birlikte camilerin tüm minarelerin arasındaki tellerde asılan fenerlerle aydınlatma yapılır; son aydınlatma sanki gök yüzünde yanıyormuş gibi yanıltıcı bir şekilde büyüleyicidir. Bir Müslümanın oynak hayal gücünden, bu ölçeklerden farklı şekiller, kelimeler ve tam ifadeler oluşturma fikri ortaya çıktı. Eterik bir yükseklikte “Allah” kelimesini okumak gerçekten şaşırtıcı değil mi? Aman Allah’ım sanki asırlardır orda alev alev yanıyormuş gibi” (Berezin, 1856: 686).

Berezin, Ramazan eğlencelerinden biri olan meddahlıkla da ilgilenir. Meddahlığın Müslümanlığın doğduğu Arap topraklarından geldiğini vurguladıktan sonra, İstanbul’daki meddahların hikayelerinin skandallar içeren özellikler taşıdığını belirtir ve birkaç düzenbazlık, yalancılık, ahlaksızlık barındıran meddah hikayesini aktarır. Bu hikayelerden sonra, kendi düşüncesine göre, Müslüman adet ve ahlakının “yozluğunu” “Bu

hikâyede Müslüman adet ve ahlakını karakterize eden yeterince özellik var ve bunların her biri üzerinde duracak olsaydık, koca bir kitap yazmamız gerekecekti” (Berezin, 1856: 690-695) şeklindeki cümleleriyle göstermeye çalışır.

Berezin, meddah hikayeleriyle birlikte Türklerin eğlence kültürünün bir parçası olarak gördüğü Hacivat- Karagöz gösterilerini de kendisine konu edinir. Çünkü, Berezin’e göre, Hacivat (Hacı Ayvaz)- Karagöz gösterisi, oryantalist seyahatname yazarlarının “doğu insanını” ötekileştirmede sıkça kullandıkları şehvet düşkünü tiplmeyi barındır ve Müslümanları (Türkleri) tarif etmede kullanışlı bir malzemedir. Türkler arasında cezalandırılma korkusu nedeniyle sadakatsizliğin nadir görünmesine rağmen, bolca aldatan eş hikayesinin olduğu bu kukla gösterisine neden bu kadar ilgi duyulduğu sorusunu kendisine soran Berezin’in verdiği cevap ise “Şehvet, Müslüman toplumunun temel bir özelliğidir ve Türk komedisi eylemdeki hâkim kötülüğün bir yansıması değil, sadece toplumu hasta eden ahlaki ülserin bir temsilidir. Meddahların hikayelerinde ve Karagözün maceralarında sadece şehvetli bir tutku görürsünüz manevi bir özlemin gölgesi bile yoktur” (Berezin, 1856: 698) şeklindedir.

Berezin, Ramazan eğlenceleri olan meddah hikayeleri ve Hacivat-Karagöz oyunun yanında, 1867 yılında yine “*Russkiy Vestnik*” (*Rus Bülteni*) dergisinde yayımlanan sadece başlığı ile bile polemik içeren “Blajensva Musulmanina k Fizyologii Sumaşeştviya” (Deliliğin Fizyolojisine Müslüman Saadeti) adlı yazısında klişelerden oluşan oryantalist söylemlerine Türklerin afyon ve esrar düşkünlüğünü ekler. Berezin “çirkin bir fenomen” olarak tarif ettiği afyon ve esrar tüketimi kökenini Müslüman dinine bağlar. Çünkü ona göre

“Her türlü sembolizmi, şekillerin ve fikrin sadeliğini tesis eden İslam’ın kurucusu bütün sarhoşluk veren içkilere yasak koymuştu. Bu yasak, yasa koyucunun beklemediği bir aşırılığa neden olmuştu. Tüm meselenin neşeli bir ruh hali sınırlandırılabilirdiği vahşi fantezi korkunç bir hezeyan uyandırmıştı. Müslümanlık dininin ana karakteri olan fanatizm emir ve yasaklara bağlı kalınmasını gerektiriyordu. Bu arada güçlü duyular arayanlar İslam’ın emirlerini atlayarak hayatın zor anlarında şarap yerine afyona yönelmişlerdi” (Berezin, 1867: 267).

Berezin, bu ve buna benzer birkaç yorumunun ardından, İstanbul’da afyon ve esrar alışkanlığının ve bu alışkanlığın mekanlarının peşine düşer. Berezin, önceleri zararsız gündelik bir faaliyet olarak görülen afyon kullanıma adetin zaman içinde değişim geçirerek Süleymaniye Camii civarındaki kahvehanelerden, şehrin başka köşelerine yayıldığını ve evlerde

tüketilmeye başlandığını belirttiikten sonra, aradığı solgun yüzlü, içine çökmüş dönen gözleri ve sağlıksız görünümlü “tiryaki” tipi şehrin merkezinde önünde gölgelikler olan kahvehanelerden birinde bulur (Berezin, 1867: 274). Berezin, “çökmüş yüz, hırıldayan ses, kamburlaşmış sırt, sallanan bir kafa, solmuş yüz, kahve sahibinin afyon düşkünlerinden biri olduğunu ilan ediyordu” şeklinde tarif ettiği kahvehane sahibi tiryaki Türk’ün kendisine afyon kullanmaktan duyduğu hazzı anlattığı uzunca bir diyalogo da eserinde aktarır (Berezin, 1867: 275-276).

Berezin’in bu çalışmaya konu olan bir diğer eseri ise, İmparatorluk Bilimler Akademisi tarafından da 1854 yılında kitap olarak yayınlanmaya layık görülen “*Tsaregradskih Dostoprimeçatelnostey vo Vremya Prebivanya v Konstantinapole Yego İmperatorskogo Vişoçesvo Velikogo Knyazya Konstantina Nikoloyeviça v 1845 godu*” (*Büyük Knyaz Konstantin Nikolayeviç’in 1845 yılında Konstantinapol’de Bulunduğu Sırada Tsargrad’ın Anıt Yapıları*) adlı seyahatnamesidir (Berezin, 1854). Berezin bu eserinde, İstanbul’daki İslami mimari eserlere de yer verir ancak, daha çok kentte bulunan Bizans geçmişine ait eserleri anlatarak, Ortodoks inancı ve değerleri ile bağlantılı olarak Rus ruhunu yüceltmek amacındadır. Zira eserine koyduğu başlık bilinçli bir tercihtir. Yazar, Büyük Knyaz Konstantin Nikolayeviç’in ismini kente ismini veren Bizans’ın kurucusu Konstantin ile özdeşleştirir ve Knyaz’ın İstanbul’a yapmış olduğu ziyaretten duyduğu mutluluğu “Rus çarının oğlu, Büyük Konstantin ile adaş ve eski Bizans’ın surlarında – ne kadar önemli bir olay, sonradan Hristiyanlığın düşmanlığının ve ezelden beri Ortodoks inancın merkezi olmuş topraklarda yüce seyyahı şahsen görmeye mazhar olmuş bir kişi için ne büyük bir mutluluk...” (Berezin, 1854: 7) şeklindeki dizeleriyle ifade eder.

Berezin’in bu duygularla yazmış olduğu sözü geçen eser, onun yukarıda incelenen eserlerinde görülen Avrupa merkezli bakış açısının yanında, Ortodoks değerleri ile bağlantılı Rus kimliğini yücelten oryantalist bakış açısının tipik bir örneği olarak dikkat çeker. Nitekim dönemin ünlü muhafazakâr tarihçilerinden M. Pogodin, Berezin’in eserinin bu özelliğinin farkındadır ve “*Moskovityanin*” (*Moskovalı*) dergisinde yayınlanan ve Rus Ortodoks inancının köklerine atıfla kaleme aldığı değerlendirmesinde şu sözlere yer verir:

“Konstantinopolis ve ağabeyi klasik Roma, içinde meydana gelen büyük tarihi olayların anılarına göre aydınlanmış halkların kalplerine yakındır. Rus kalbine ise diğerlerinden daha yakındır. Çünkü, Mesih’in inancının ışığı, bizim için şehrin çarından parladı ve Hristiyanlığın kabulü ile, Yunan din adamları tarafından aydınlanmanın şafağı Rusya’ya taşındı, yükseldi. Bu nedenle, merak eden

herkesin çoğunlukla Bizans döneminden kalma anıtları içeren Tsargrad'ın manzaralarını tanıması çok ilginç olacaktır” (Pogodin, 1854: 137).

Berezin, “Greklerin anısındaki şanlı isim Büyük Kosntantin'in gerçek evladı olarak gördüğü Knyaz'ın, Bizans İmparatorlarının başkenti olarak tarif ettiği İstanbul'a gerçekleştirdiği 17 günlük ziyaretin umutları yeşerttiğinden, birçok umut ve hayal ile Ortodoksları birleştirdiğinden” Berezin, 1854:90) bahseder.

Bununla birlikte Berezin, eserinde İstanbul, Ayasofya ve Türk Mimarisi gibi konularda da Rus oryantolizminin muhafazakâr bakış açısıyla harmanlanmış yorumlarına da yer verir. Yazar'ın cümlelerine bakılacak olunursa, İstanbul, “Çargrad”³tır ve Büyük Konstantin'in şehridir. Berezin, “Konstantinapol'ü görmek için çok elverişli şartların olmadığı boğazdan ziyade, Smirna (İzmir) dan yola çıkan ve Çargrad'a Dardanel üzerinden giden gemiyle Büyük Konstantin'in başkentine girdiğim için çok mutluyum” (Berezin, 1854:2) diyerek İstanbul'u uzaktan görmenin verdiği memnuniyeti ifade eder. Ayrıca, İstanbul panoraması karşısında büyülenir ve onu Avrupa şehirleriyle karşılaştırır ancak, Berezin'in imgeleminde, varoşlarıyla “Küçük Stambul”, İhtişamıyla “Çargrad” vurgusu dikkat çeker (Berezin, 1854: 1-2).

Berezin'in imgeleminde uzaktan görünen İstanbul, klasik dönem, Bizans dönemi ve kötü yanlarıyla Osmanlı dönemiyle birlikte dile getirilen pitoresk manzarasıyla betimlenir. Berezin, Boğaz'ın pitoresk manzarasıyla, “Osmanlı'nın kanlı tarihini” özdeşleştiren cümlelerinde aslında, Osmanlı'nın “zorbalığına” vurgu yapar ve duygularını “Şimdilerde boğazın iki yakasını, tanınmış kişilerin yazlıkları ve irili ufaklı İstanbul'un varoşlarından oluşan yerleşim yerleri kaplamış durumda. Boğazdaki her adımda Klasik dönemden, Bizans döneminden veya son olarak Osmanlı İmparatorluğunun kanlı tarihinden pitoresk manzaralarla karşılaşıyorsunuz” (Berezin, 1854: 14) şeklinde ifade eder.

Rus seyahatnamelerinde, genellikle şan ve ihtişamla anlatılan ve Hristiyan mimarisinin mucizesi olarak görülen Ayasofya'nın mimari yapısının Türkler tarafından bozulduğu düşüncesi hâkimdir. Berezin, Mimar Fossati'nin çalışmalarıyla Hristiyan mabedini herkes tarafından tanınmasını sağladığı düşüncesiyle birlikte, “Türklerin Ayasofya'ya yapmış oldukları

³ Rus yazarlar, ilk yazılı kaynaklarından başlamak üzere, şehre, Çarların şehri anlamına gelen “Tsargrad” (Çargrad) adını vermişlerdir. (İnanır, 2013: 23.) 19. yy.'ın ikinci yarısındaki seyahatname yazarları da bu geleneği devam ettirmişler, Konstantinapol isimlendirmesiyle birlikte tarihsel kökenlere dikkat çekmek için bu ismi kullanmışlardır.

eklemelerle yapıyı bozduğu ve bu eklemelerin, Hristiyan mimarisinin mucizesinin kubbe dahil şanlı görüntüsünü kapattığı” (Berezin, 1854: 45-46) görüşündedir.

Berezin, daha çok Bizans mimari örneklerini anlattığı seyahatnamesinde Türk mimari örnekleriyle de ilgilenir. Bu çerçevede “Avrupa’ya doğal olarak göçebe olarak yerleşen Türklerin sanat veya konfor için hiçbir şey yapmadıkları” (Berezin, 1854: 57) düşüncesini taşır ve İstanbul evlerinin “büyük bir çoğunluğunun geleneksel Bizans mimarisinin etkisi altında inşa edildiğini, hatta sokaklarının doğrultularının bile on yüzyıl öncesinde kalmış gibi görüldüğünü” (Berezin, 1854: 57) belirtirler. Berezin’e göre, “Bizans İmparatorları zamanından kalma malzeme ve projelerle yapılan, Stambul evlerinin mimarisiyle çelişmeyen mağrip sanatından alınıp Çargrad’a getirilen mimari üslup, evlerin ve camilerin inşa tarzında çok az bir değişiklik yapılmıştı” (Berezin, 1854:57). Berezin buna örnek olarak, paşa konaklarını verir ve “paşaların Bizans soylularının evlerini taklit eden evlere sahip olduğunu, Hristiyan ahalinin ise, Bizanslı atalarından kendilerine ulaşan bütün gelenekleri takip ederek mimari örnekler inşa ettiğini” (Berezin, 1854: 57) belirtir.

Berezin, Türklerin mimari bir geleneğinin olmadığı düşüncesiyle Topkapı sarayını, üç yıllık bilimsel seyahati sırasında gördüğü İran’daki İsfahan Sarayı ile kıyaslar ve Topkapı Sarayı’nın yapımında herhangi bir Osmanlı dehası bulunmadığını dile getirir.

“Osmanlı sultanının sarayıyla Pers saraylarını kıyasladığımda maalesef burada kendine has bir özellik göremiyorum. Burada inşaat malzemesi, temiz işçilik, süslemelerin zenginliği, İsfahan saraylarının özelliklerini yansıtıyor. Gözle görülür bir şekilde Osmanlı dehası burada kendini göstermiyor. Burada sarayın bütün binaları ya Bizans ya Mağrip-Pers ve sonunda Avrupa zevkinin etkisi altında inşa edilmiş” (Berezin, 1854:57).

Vasiliy Dimitrieviç Smirnov

V. D. Smirnov, 28 Temmuz 1846 yılında Astrakhan’a bağlı Biryuçiy Kocce’de doğdu. İlk çocukluk yıllarını burada geçiren Smirnov, lise eğitimini Astrakhan İlahiyat Okulunda aldıktan sonra girdiği Perm İlahiyat Fakültesinden mezun oldu (Samoyleviç, 1923: 207). 1865 yılında, St. Petersburg’a giden Smirnov, buradaki İlahiyat Akademisinde bir yıl geçirdikten sonra St. Petersburg Doğu Dilleri Fakültesine geçti. 1871 yılında Altın madalya ödülüyle fakülte mezunu oldu ve mastır öğrencisi olarak üniversitede kaldı. 1873 yılında “Kuçibey Gümürçinskiy i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turtsii” (Türkiye’nin Gerileme Nedenleri Hakkında Yazan Gümülçineli Koçi Bey ve Diğer

Osmanlı Yazarları) adlı çalışmasıyla mastır derecesi aldı. 1873 yılında, Türk Dili Kürsüsüne atanan Smirnov, ölümüne kadar burada Osmanlıca ve Türk Edebiyatı dersleri verdi. 1887 yılında, doktora tezi olarak hazırladığı “Kırımskoye Hansva pod Verhovensvom Ottomanskoy Portı do Naçalo XVIII veka” (18.yy’ın Başına Kadar Osmanlı Yönetimi Altında Kırım Hanlığı) çalışmasını başarıyla savundu. 1891 yılında ise temel eserlerinden biri olan “Obrasovih Proizvedeniy Osmanskoy Literaturı v İzveçenyah i Otrıvkah” (Parçalar ve Alıntılarla Osmanlı Edebi Eserlerinin Görünümü) adlı eserini yayınladı. Osmanlı edebiyatı üzerine çalışmalarına devam eden Smirnov, yine 1891 yılında, daha sonra 1897 yılında Dışişleri Bakanlığı Çeviri Dairesi Kütüphanesi tarafından Fransızca da yayınlanacak olan “Oçerk İstorii Turetskoy Literaturı” (Türk Edebiyatı Tarihi Denemesi) adlı eserini yayınladı.⁴

Türk edebiyatı ve Türk tarihinin belirli olaylarıyla ilgili çok sayıda eser veren Smirnov, Sovyet doğu bilimci Gordlevski tarafından Türkçe gramer bilgisinin yetersizliği ve genel Türkiye tarihi ile ilgili temel eser vermemesinden dolayı eleştirilirken, diğer taraftan aynı yazar tarafından, çalıştığı alanla ilgili bilgisi ve vermiş olduğu eser sayısı bakımından Hammer’den sonra sadece Rusya’da değil, Avrupa’da da bilinen ilk Türkolog olarak gösterilir (Gordlevski, 1968: 411). Gerçekten de Smirnov’un 19. yy’in ikinci yarısında Rusya’da akademik alanda Osmanlı araştırmalarına yaptığı katkının, bibliyografyasına bakıldığında bile oldukça büyük olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Nicelik olarak ortaya çıkardığı akademik eserler, bu çalışmanın konusunu ve sınırlarını aşan bir seviyededir ve Türkiye’deki Rusya tarihçilerinin ayrıntılı incelenmesine layık görülecek bir durumdadır.

Bununla birlikte, yazarın bu akademik eserlerinin ayrıntılı incelenmesi gerektiği şeklinde belirtilen düşünceden asıl belirtmek istenen, bu

⁴ Smirnov’un akademik faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: A. S. Tveritina (1971), V. D. Smirnov-İstoriik Turtsii. *Sovetskaya Turkologiya*, 4, s.105-114; Y.İ. Maştakova (1971), V.D. Smirnov-İsledavatel Turetskoy Literaturı. *Sovetskaya Turkologiya*, 4, s. 115-123; A. A. Napomnyaşiy (2015), Naçalo Nauçnogo Etapa Razpabotki İstoçnikov po İstorii Kırımskogo Hansva; V. D. Smirnov. *Zalatoordınskiye Obozreniye*, 3, 142; V. A. Gordlevskiy (1968), Pamyati V. D. Smirnova, *İzbrannıye Soçineniya, Etnografiya, İstoriya Vostokavedenie* Nauka, 4, Moskova, s. 408-414; Smirnov hakkında Türkçe bir değerlendirme için Ö. Kapıcı (2020), Çarlık Rusya’sında Osmanlı Tarihçiliği, *Dünya’da Osmanlı Tarih Yazımı 1*, (Ed: A. Özcan, Ö. Kapıcı, Y. Murgul), Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s.13-85; Smirnov Bibliyografyası için A. P. Grigoryev (1973), *Hronologičeskiy Pereçen Trudov V. D. Smirnova i Literatura o Nöm. Turkologičeskiy Sbornik*, Nauka, Moskova, s. 268-281.

çalışmada ele alınan ve akademik disiplinin dışına çıkarak kaleme aldığı eserlerindeki Türkiye ve Türklere karşı olan oryantalist yaklaşımının dikkate alınması gerektiğidir. Çünkü, Smirnov'un araştırma alanı olan Türkiye ve Türk kültürüne bakış açısı çelişkilidir. Smirnov, mastır tezi olan “Kuçibey Gümürinskiy i Drugie Osmanskiye Pisateli XVII v. o Priçinah Upadka Turtsii” (Türkiye'nin Gerileme Nedenleri Hakkında Yazan Gümülcineli Koçi Bey ve Diğer Osmanlı Yazarları) adlı eserinin giriş bölümünde Türkiye araştırmalarının önyargılardan bağımsız bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği fikrinde olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir (Kapıcı, 2020: 61). Başka kültürlerin inanç sistemlerine ve politik durumlarına karşı saçma ve düşmanca yaklaşımlardan kaçınmak gerektiği düşüncesindedir. Ancak bu akademik yaklaşımın gerekliliğine net bir şekilde vurgu yapan Smirnov'un kendisi de eleştirdiği önyargılı, saçma ve düşmanca yaklaşımın tuzağına düşmekten kendini kurtaramaz (Maştakova, 1971: 115).

Smirnov'un başka kültürlerle ve bu kültürlerin sahibi toplumlara bakış açısı, hocası İ. N. Berezin'in ölüm yıldönümünde, onun anısına yazmış olduğu makaledeki cümlelerinden de anlaşılacağı üzere, bahsetmiş olduğu akademik yaklaşıma ters düşer niteliktedir.

“İ. N. Berezin, nüfusu yarı Fin yarı Türk olan yabancı kökenli yurttaşlardan (inorodnih) oluşan Perm bölgesinden gelmektedir. Uzak diyarlarımızda ister istemez temasta bulunduğumuz yabancı kökenli yurttaşlar, bilindiği üzere genelde kendilerini Rus kökenli olarak kabul ederler. Çocukluğundan beri bu diyarlarda yaşayan bu yabancılar, daha çok kendi yabancı kabilelerinin varlığına ve çoğunlukla da dillerine meraklıdırlar. Rus karakterinin bu özelliği, İ. N. Berezin'in neden Kazan Gymnasiuma girdiğinin ve Kazan Üniversitesinde yabancı dil alanında bilimsel merakını gerçekleştirdiğinin nedeni olarak görülebilir” (Smirnov, 1896: 29).

Smirnov, hocası İ. N. Berezin hakkında yazarken bile, Rus İmparatorluğu'nda yaşayan vatandaşlar arasında gerçek Rus kökenliler ve kendini Rus kabul eden yabancılar (inorodnih) ayrımı yapar. Bu yabancılar, her ne kadar kendilerini Rus kabul etseler de onun için “ötekini” temsil eden toplumsal gruplar ve kabiledir. Bu yaklaşım, Gordlevski'nin de Smirnov hakkındaki değerlendirmelerinde belirttiği gibi “şovenizme kayan bir oryantalist özelliğe sahiptir” (Gordlevski, 1968: 413).

Sovyet Türkolog Gordlevski'ye göre, “Smirnov'un bakış açısında düzenli olarak giderek artan bir şekilde şovenizm özellikle de milliyetçilik kendini göstermekteydi” (Gordlevski, 1968:413). Dolayısıyla, “İnovertsı” (diğer inançlılar-Müslümanlar), “inorotsı” (yabancı kökten gelenler-Tatarlar), Rus olmayan herkes, Smirnov için Rus milli birliğini tahrip eden elementlerdi.

Elbette, Tatar kültürel hayatına da bu bakış açısıyla yaklaşmaktaydı” (Gordlevski, 1968: 313). Smirnov’un çalışma alanında bulunan milletlere ve kültürlere bakış açısını değerlendiren önemli Sovyet Türkologlardan biri olan A. S. Tveritina da Gordlevski’nin yorumuna benzer bir şekilde, “Smirnov’un Türk edebiyatı ve Türk tarihçisi olarak vermiş olduğu eserlerin karakterine ters düşen bir şekilde Türkiye ve Türkler hakkında açık olarak şovenist ve milliyetçi yorumlarda ve anlatımlarda bulunduğunu” (Tveritina, 1971: 112) belirtir. Tveritina’ya göre, bu gerçeklik “Smirnov’un gerçekleştirdiği Türkoloji çalışmalarıyla zamanının ilerisinde olmasına rağmen, çalışmalarına sızan toplumsal ve resmi zihniyetin etkilerinin üstesinden tamamen gelememesinden kaynaklanmaktaydı” (Tveritina, 1971:112). Smirnov da hocası Berezin gibi, “araştırma alanı doğu olan ancak araştırma alanındaki kültürlere saygıyla değil tam tersine tepeden bakan ve hor gören bir yaklaşımla hareket eden oryantalistler kategorisine” sokulmaktaydı (Samoyleviç, 1923: 207).

Bütün bu yorumların göstergelerini ve haklı taraflarını, bu çalışmada ele alınan Smirnov’un, “*Vestnik Yevropı*” (*Avrupa Bülteni*) da yayınlanan makalelerinde görmek mümkündür. Smirnov ilki 1875, ikincisi 1911 yılında olmak üzere iki kez Türkçe dil bilgisini geliştirmek ve araştırma yapmak için İstanbul’a seyahat gerçekleştirmişti. Bu seyahatler sonucunda 100’e yakın destanlar, el yazma eserler ve güncel olarak yayınlanmış eserlerden oluşan büyük bir koleksiyon toplamıştı. Bu materyallerin incelenmesiyle birlikte akademik olarak Rus ve Avrupa oryantalizmine büyük katkı sağlamıştı (Gordlevski, 1968: 410-411). Bu bilimsel katkının yanında Smirnov, 1875 yılında gerçekleştirdiği seyahat sonucunda, 1876 yılında “*Vestnik Yevropı*” (*Avrupa Bülteni*) dergisinde “Turetskaya Sivilizasiya yeyo Şkolı Softa, Biblioteki, Knijnoye Dela” (Türk Medeniyeti, Okulları, softaları, Kütüphaneleri, Kitapçıları) (Smirnov, 1876a; Smirnov, 1876b) adıyla iki bölüm halinde çıkan makalesini yayınladı. Bu makalede, Smirnov, seyahati sırasında İstanbul’da görmüş olduğu kütüphaneler, Darülfünun, medrese öğrencileri, kitapçılar ve gündelik hayata dair, ilerleyen bölümlerde yapılacak alıntılardan da anlaşılacağı gibi, ötekileştiren bir oryantalist tavırla ve zaman zaman tahkir edici, küçümseyici bir söylemlerle birlikte yorumlar yapmaktaydı. Bu oryantalist tavır, Gordlevski’nin tabiriyle, onu tam bir “Türkofoba” dönüşmesine neden oluyordu (Gordlevski, 1968: 213).

V. D. Smirnov, Türk yönetici sınıfını “tamamıyla yozlaşmış, cahil, fanatik, barbar, acımasız olarak gösteren” (Nikolayev, 2011: 142) “Ofisalnaya Turtsiya v Lisah” (Kişilerle Türk Yönetici Sınıfı) adlı makalesi,

seyahatnamesinden iki yıl sonra yine *Vestnik Yevropı* dergisine yayınlanmıştı. Aslında bu makale, Smirnov'un, yazarının ismini açıkça vermediği ancak "Ofisalnaya Tutsiya" makalesinin alt başlığından anlaşılacağı üzere "Stambul und das moderne Tuerkenthum. Politische, sociale und biographische Bilder, von einem Osmanen" (Osmanlı ve Modern Türkiye. Bir Osmanlıdan Politik, Sosyal ve Biyografik Resimler) adı altında 1877 yılında Leipzig'de yayınlanan Almanca eserden alıntılarla yazılmış bir makaleydi (Smirnov, 1878: 277). "Ofisalnaya Tutrsiya" (Kişilerle Türk Yönetici Sınıfı) adlı makalesi yayınlanmaya layık görülmüştü. Bu makalede Smirnov'a göre "Türkler, dünyanın bir pisliği, insan ırkının zavallı bir çocuğuydu. Türk yönetici sınıfı ise, beceriksiz ya da kabiliyetlerini yanlış işlerde kullanan sahtekâr ve düzenbazlardan oluşmaktaydı" (Smirnov, 1878: 277).

Yazar, giriş bölümüne "iki yıl önce Konstantinopolis'te biraz zaman geçirdik ve Osmanlı toplumunun sosyal hayatı konusunda gözlemler yaptık" sözleriyle iki yıl önce dergide Türkiye hakkında yayınlanan seyahatnamesine atıfta bulunduktan sonra, tahkir edici sözlerle birlikte oryantalist bakış açısını yansıtan "O zamandan beri köprü'nün altından çok sular aktı; bize, dünyanın bir pisliği, insan ırkının zavallı bir çocuğu gibi görünen Türklerle, Rusya, karşı karşıya gelmek zorunda kaldı" (Smirnov, 1878: 277) cümleleriyle başlıyordu. Bu bakış açısıyla birlikte, Osmanlı yönetici sınıfının üyelerini "çıkarıcılığını", "rüşvetçiliğini" "vasıfsızlığını", "cahilliğini" gün yüzüne çıkarmaya çalışıyordu.

Smirnov, Türk devlet adamlarının ahlaki değerlerden yoksunluğunu, kendisine göre gerçekleri görmeyen Avrupalıları hem eleştirir hem de onlara gerçek Avrupalılığın ne olduğunu hatırlatan şu cümleleri kullanır:

"Devam eden savaş, Doğu sorunu olarak adlandırılan mesele üzerine yurt dışında, irili ufaklı birçok eserin ortaya çıkmasına neden oldu. Hem öncesinde hem de şimdi İslam'la bağlantılı kurumlar ve kişiler hakkında bazı gerçekler ortaya çıktığında durumun büyüleyici düşüncelerden farklı olduğunu görüyoruz. Şunu söylemek mümkündür ki, bu kişilerdeki fiziksel ve ahlaki gereksinimlerin kesin bir şekilde olmayışı bir Avrupalı için etrafında dayanılmayacak bir çöl etkisi yaratır" (Smirnov, 1878: 277-278).

İlk başlarda Türkiye ile ilgili araştırmaların Avrupa tarzı, önyargılı oryantalist yaklaşımlarla araştırılmaması gerektiği düşüncesinde olan Smirnov'un, daha sonraki oryantalist yaklaşımlarını biraz da muhafazakâr yönetici çevrelerle olan ilişkisinde aramak gerekir. Smirnov 1877 yılında halen sansür komitesinde olduğu sırada, Kazan'a yapılan bir arkeolojik gezi

sırasında tanışmış olduğu N. İ. İlminski⁵ tarafından, Tatar Müslümanlarını iyi tanıyan, devlet işlerinden çok iyi anlayan bir entelektüel olarak, dönemin Yargı Senatosu Başsavcısı K. P. Pabedanotsev'e önerilmişti. İlminski, başsavcıya yazdığı mektupta Smirnov hakkında "çalışkan bir sansürcü ve gayretli, Muhammetanlara karşı ise hiçbir güçlü eğilimi yok. Bu nedenle Tatarlar ona karşı öfkeyle dolu" (Gordlevski, 1968: 413) şeklinde yazmıştı. Böylelikle Smirnov, 1894 yılında Orenburg ve Kazan'daki okullarda okutulacak kitapların seçiminde görevlendirilen komiteye seçildi. 1905 yılına kadar onun sayesinde çok az bir yayın ortaya çıkarılmıştı. St. Petersburg'da ve Rusya'nın uzak şehirlerinde yaşayan Müslüman yazarlar tarafından yazılan eserler komite tarafından sansürlenmişti. Sansür komitesindeyken Bahçesaray'da çıkarılan İ. Gaspıralı'nın "Tercüman" gazetesini denetlemek için görevlendirilmişti. Buradaki Türkler onu "dönemin kötü niyetli Rus yönetiminin Müslümanlara karşı düşmanlığının sembolü anlamına gelen "izmirny" (hain) olarak isimlendirmişlerdi" (Gordlevski, 1968: 214).

Smirnov'un "*Vestnik Yevropı*" (Avrupa Bülteni) dergisinde, bir Türk tarafından Almanca yazılan bir eserden alıntılarla, kendi düşüncelerini neşrettiği "Ofisalnaya Turtsiya v Lisah" (Kişilerle Türkiye Yönetimi) adlı uzun makalesindeki Türk bürokrasisine olan negatif bakış açısını 1875 yılında yine "*Vestnik Yevropı*" (Avrupa Bülteni) dergisinde yayınlanan "Turetskaya Sivilizasiya yeyo Şkolı Softa, Biblioteki, Knijnoye Dela" (Türk Medeniyeti, Okulları, softaları, Kütüphaneleri, Kitapçıları) başlıklı seyahatnamesinde de tanışmış olduğu devlet adamı ve aynı zamanda bilim insanı kişileri karakterize eden değerlendirmelerinde de görmek

⁵ 19. yy. da Rusya'da misyonerlik faaliyetleri yürüten önde gelen oryantalistlerinden birisidir. Üst seviyede Latince, Yunanca, İbranice, Fransızca ve Almanca bilen İlminski, 1845 yılında Mirza Kazembek'in Tatarca ve Arapça derslerine katılmıştır. İlminski, akademik eğitiminden sonra, İdil boylarından Kreşinler arasında Hristiyanlığı yaymak için misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. 1854 yılında yayınlanan "Misyoner Hareketin Prensipleri" yönergesi, misyonerlik faaliyeti gerçekleştirenlere rehber eser özelliği taşımaktaydı. Kazan Üniversitesindeki anti-İslamik bölümün başkanlığına gösterilen en önemli aday olarak görülen İlminski, ruhani düşmanlarının inanç sistemini, kültürlerini, dillerini öğrenmesi için üniversitenin geleneğine uygun şekilde Yakın Doğuya gönderildi. Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu'yu kapsayan iki buçuk yıllık seyahatinde Arapça, İbranice ve Türkçeyi mükemmel şekilde kullanır hale geldi. Ayrıca, bütün klasik eserleri okuyarak, antik tapınakları ve arkeolojik alanları gezerek İslam teolojisi, tarihi çalışmaları yaptı. Kazan Teoloji Okulundaki çalışmalarından sonra, Türk kabile gruplarını kontrol altında tutmak için kurulan Orenburg Sınır Komitesine atandı. Bundan sonraki süreçte İlminski akademisyenden daha çok aktivist olarak hareket edecek ve Kazakların, Ortodoks inancını benimsemeleri yoluyla asimilasyonuna odaklanacaktı (Van der oye, 2010, 30-136).

mümkündür. Bunlardan bir tanesi Smirnov'un isim vermeden "Telemak"ın çevirmeni olarak belirttiği devlet adamıydı. İslam Ansiklopedisinden edinilen bilgilere göre bu kişi "François de la Monthe Fénelon'un "Les aventures de Télémaque"adlı eserini Türkçe'ye çevirerek "Tercüme-i Telemak" adıyla ilk defa 1862'de yayımlayan Yusuf Kâmil Paşandan başkası değildi" (Beyoğlu, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kamil-pasa-yusuf> (2019, 11 Ekim).

Smirnov, Fransız elçisi vasıtasıyla tanıştığı Yusuf Kâmil Paşa'nın kişiliğine karşı coşkulu bir minnettarlık ve saygı hissi duyduğunu belirtir ancak, onun "Asyalılara has "gevşekliğine" vurgu yapar ve sözlerinin sonuna doğru, kendi deyimiyle, "eski Türk adet ve geleneklerine kıskançlık derecesinde bağlı olan Yusuf Kâmil Paşayı "Müfta-ul Tevasür" adlı eserin kendisine ait olduğunu söylemesinden dolayı küstahlık ve yalancılıkla" (Smirnov, 1876b: 51-52) itham eder.

Smirnov, Yusuf Kâmil Paşa'yı bu şekilde tarif ettikten sonra, sözü, ulaşmış olduğu bütün yüksek devlet görevlilerinin törensizliği ve sadeliğine getirir. Bunun, bütün ömrünü bekleme salonlarında geçiren kendilerine tuhaf gelse de Türkiye'de kesinlikle istisnai bir durum olmadığını belirtir ve örnek olarak da Cevdet Paşa'nın misafiri olduğu sırada şahit olduğu sadeliği gösterir. Smirnov, bu ziyaret sırasında Cevdet Paşa'ya, 1785- 1787 yıllarındaki Türk-Osmanlı savaşıyla ilgili basılmamış bir eserin kime ait olduğunu bilip bilmediğini sorduğunda, Cevdet Paşanın bilmediğini ve sahtekâr kitapçıya danıştığını belirtir. Bu noktadan sonra ise böyle bir otoriteyle konuşacak hiçbir şeyinin olmadığını belirterek Cevdet Paşayı küçümser bir tavır içinde olduğunu gösterir (Smirnov, 1876b: 49-50).

Smirnov, Türklerin ihmalkarlığı üzerinde duran yazarlardan bir tanesidir. Yazara göre, Türkler, bütün çağlar boyunca alışkın oldukları ihmalciliklerinden kopacak durumda değillerdir ve bu ihmalcilik o günün devlet kurumlarında da varlığını sürdüren bir olgudur. Smirnov buna örnek şahitlik ettiğini belirttiği bazı sahnelerle açıklık getirmeye çalışır. Örneğin, yüksek rütbeli devlet görevlilerinin bulunduğu bir toplantıya birdenbire elinde bir general ceketiyle bir terzinin girmesi yazarı şaşırtmıştır; ona göre koridorlarda namaz kılınması gibi sıradan şeylerden bahsetmeye bile gerek yoktur (Smirnov, 1876b: 36).

Serasker Karargahındaki durumu bu şekilde anlatan Smirnov, "sokaklarda ve kahvehanelerin önünde çizgili basma gömleğinin düğmelerini çözmüş bir şekilde, elinde kılıcını tutan dağınık subayların"

(Smirnov, 1876b: 36) sokaklarda göstermiş oldukları disiplinsiz davranışlara da değinmeden geçmez. Smirnov, rütbeli askerler arasındaki, ihmalkarlığa, dağınıklığa ve askeri kurallara uyumsuzluktan kaynaklı disiplinsizliğe dikkat çektikten sonra, düşük seviyedeki ordu mensuplarının da benzer durumlarına değinmeden geçmez. Smirnov, gemiyle seyahat ettiği sırada boğazdan geçerken boğaz bataryalarından birinde gördüğü bir askerın disiplinsizliğe dikkat çeker ve benzer bir davranışın başka bir asker tarafından, Cuma selamlığı sırasında amirlerinin önünde de gerçekleşebildiğini belirtir.

“Bu disiplinsizlik düşük seviyedeki ordu mensupları arasında da oldukça yaygın. İlk olarak, boğaza girdiğimizde gözüme ilışen boğaz bataryalarından birinde gerçekleşen davranıştı. (Bir asker), silahını yere bırakmış, botlarını çıkarmış, aldırılmaz bir şekilde uzanmış, sahip olduğu üniformadan hiçbir şekilde utanmadığını kanıtlarcasına uzunca bir süre kalmıştı. Başka bir asker, benzer bir şeyi amirleri önünde, bir tören geçidinde, örneğin Cuma selamlığı sırasında yapıyor... Henüz tören başlamadan, ön cephedeki askerler, silahlarını çıkarıp yere oturuyorlar, dizlerine koydukları somunlardan atıştırıyor, sularını içiyorlar, tütünlerini tütürüyorlar ve kendi aralarında veya halktan bazı tanıdıklarıyla yüksek sesle sohbet ediyorlar. Müzik sesi duyulduğunda ise geniş şalvarlarına dolanarak ve süngüleri birbirine çarparak, en sonunda bir şekilde kalkıyorlar. Askerler selam duruyorlar, amirleri, subaylardan başlayarak, ellerini göbeklerinin üstüne koyuyorlar, başlarını öne eğiyorlar ve sultanın geçişi süresince bu şekilde kalmaya devam ediyorlar” (Smirnov, 1876b: 37-38).

Smirnov, Türk bürokratları ve askerleri hakkındaki en tahkir edici yorumlarını, sadece görünüşte Avrupa tarzına dönüşen eski Türkiye'nin temsilcileri olarak gördüğü devlet görevlilerinin maketlerinin ve kullandıkları materyallerin sergilendiği Yeniçeri Müzesinde gördükleri üzerine yapar.

“Avrupa toprağına serpilmiş yabancı bitkinin karanlık tarihi geçmişı olsa da vezirleri, paşaları, müftüleri, yeniçerileri, haremağaları ile eski Osmanlı despotizminin faaliyetlerinin tiksiniç hatırası olsa da yine de günümüzde bilimsel arkeolojinin merakına mazhar olacak ilginç materyaller sunabilecekleri gibi, korkuluk veya ispirto içinde dondurulmuş zararlı bitkiler ve zararlı hayvanlar veya sürüngenler ailesinin üyeleri olarak bazen tam anlamıyla hayvan bilimine enteresan materyaller olarak hizmet edebilirler” (Smirnov, 1876a: 557).

Smirnov'un Türk bürokrasisi ve askerleri görevlileri hakkındaki negatif ve küçümseyici yaklaşımının bir benzerini kendi deyimiyle Türklerin karakteri hakkındaki “tarafsız” yorumlarında da görmek mümkündür.

“Osmanlı halkı, derbeder dış görünüşü dışında iyi bir halk, toplumsal ilişkilerde sempatik ve iyi kalpliler. Şüphesiz bunu söylemek gerekir. Kendi eserlerimde azami surette tarafsız ve objektif olmaya çalıştım; kendi duygularımı okuyucuya dayatmamak ve okuyucunun kendisinin değerlendirmesi için, Konstantinopol'de duyduğum ve gördüğüm şeyleri aktardım. Bu tarafsızlığın ve

objektifliğin, beni Türklerle duygudaşlık seviyesine getirmiş olabileceğinin bilincindeyim. Bu sahne, Gerek Maarif Nezareti müsteşarının beni kabul etmesi, gerek efendi softanın kendilerinden biriyle karşı karşıya geldiğimde bana katılmasıyla daha da duygulu hale gelmiş olabilir ve belki de düşünmeye sevk etmiş olabilir: Nasıl ki, böyle iyi ve sempatik insanlar Türkler arasında olabilir! Böyle bir sonuca varmak için aceleye gerek yok. Aynı olarak olguları ele almak bana gerekli değil, onları izlemek ve diğerleriyle kıyaslamak ise Türklerin lehine değil. Farklı toplumsal konumu olan, toplumsal faaliyet alanından ve durumundan ne kadar insan tanıdıysam, içlerinden birisi hakkında şunu diyemedim: “İşte mükemmel bir insan!” Ya da ihtiyaçları altında ezilmiş ve bunun için iyi insan gibi görünen dalkavuk veya başkalarının kendi hilelerinin farkında olmadığına körü körüne inanan, kendi gerçek değerinin farkında olmadan küstahça yüksek eğitiminin havasını atan insanlar mı?” (Smirnov, 1876b: 49).

Smirnov’a yukardaki şekilde karakterize ettiği Türk insanının eğlence tarzı ve zevkleri ise, tuhaf ve anlaşılmaz gelir (Smirnov, 1876b: 39). Anlaşılmaz ve tuhaf bulunduğu zevk “sadece zıdır Türklerin aklına gelebilecek ve dünyada başka bir yerde göremeyeceğiniz böyle bir ışık eğlencesini gördüğüm için onur duydum” (Smirnov, 1876b: 40) şeklindeki alaycı ifadelerle betimlediği mahya aydınlatmalarını izleme eğlencesidir. Smirnov “saçma fakat orijinal” bir eğlence olarak gördüğü bu olgunun kaynağı olan aydınlatmalarda çokça kullanılan ay-yıldız monogramını ise, “çöken Türkiye’yi daha iyi temsil edeceğini düşündüğü dağılmış tekerleğe benzetir ve ona göre ay-yıldızdan oluşan Osmanlı arması kötü şöhretli bir semboldür” (Smirnov, 1876b: 40).

Smirnov, İstanbul ziyareti sırasında, diğer Rus seyyahlardan farklı olarak Türklerin eğitim sistemi, kitapçıları, kütüphaneleri ve yayın hayatı ile ilgilenir. Bu çerçevede, Darülfünundaki bazı derslere katılma fırsatı da bulan yazar, okulda okutulan derslerle ve hocalarla ilgili gözlemlerini anlatır. Burada okutulan derslerin içeriğini yetersiz, bir üniversitede okutulması gereken nitelikten yoksun ve eğitim yöntemini çağdışı bulur. Hocaları işe çoğu zaman kinayeli bir şekilde, bazen de açık açık cahillikle suçlar (Smirnov, 1876a: 543).

Smirnov, Türkiye’de yasaklı eserlerin bulunabileceği konusunda da ikna olamaz. Ona göre, yasaklama, sosyal ve politik sorunlara değinen eserlerin başına gelen bir şeydir, bu türdeki literatürün ortaya çıkabilmesi, halk arasında bilimsel olgunluğun ve belli seviyede politik gelişmenin olması koşuluna bağlıdır. Ancak, “Türkiye’de böyle bir şeyi tabii ki görmek mümkün değildir” (Smirnov, 1876b: 12). Türkiye’de yasaklı literatürün olduğunu ise, imalı bir şekilde biraz da küçümseyerek, “meğer yasaklı

literatür Türkiye’de çıkıyormuş ve varmış. Ne hikmetse?” (Smirnov, 1876b: 12) şeklinde aktarır.

Çok az sayıda da olsa bu yasaklı politik eserlerden bazılarını görme şansını bulduğunu belirten Smirnov’a göre, bu eserler, edebi açıdan önemli bir değer ve zengin bir içerik taşımayan, olağanüstü bir beğeniden mahrum eserlerdir ve onun için Avrupa özentisinden başka bir şey değildir (Smirnov, 1876b: 14).

Smirnov bu çerçevede Namık Kemal’in “Vatan yahut Silistre” eserini ele alır ve neredeyse tamamını seyahatnamesinde aktarır. Piyesin neden yasaklandığına bir türlü karar veremeyen yazar, “Bu piyes neden yasaklanmış olabilir? Uzunca bir süre bu soruyla kafa patlattım ama yine de tatmin edici bir sonuca ulaşamadım” (Smirnov, 1876b: 23) şeklinde düşüncelerini aktarır. Smirnov’a göre “piyesten anlaşılın bazı altı çizilecek konulardan bazıları şunlardır: “bu ala franga giyinen ve tıraş olan Türkler, kendilerini Avrupalı sanıyor. Kabul etmek gerekir ki, Türk yazarların eğitimleri Ala Franga ancak, görünüşte; kendi “vatanlarının” politik ve sosyal sistemlerinin bozukluğuna ve gudubetliğine gözlerini kapamış durumdadır” (Smirnov, 1876b: 22-23).

Sonuç

19. yy.ın ikinci yarısında Rusya’da Türkoloji alanında gerçekleştirdikleri akademik çalışmalarla, Rus Oryantalizmine çok önemli katkılar yapan Prof. Dr. İ. N. Berezin ve onun öğrencisi olan Prof. Dr. V. D. Smirnov’un dönemin süreli dergilerinde yayınlanan seyahatnameleri ve seyahatname formundaki popüler makalelerinden yola çıkarak, Türkiye ve Türklere olan bakışlarını incelediğimiz bu makalede, yazarların tam bir oryantalist bakış açısına sahip olduklarını görülmektedir.

Yazarların her ikisi de çalışma alanlarına dahil ettikleri Türklerin kültürlerine, inanç sistemlerine ve medeniyetine dair yeteri düzeyde akademik bilgi birikimine sahip olmalarına rağmen, yer yer tahkir edici bir oryantalist söylem geliştirdikleri açık bir şekilde fark edilmektedir. Bu bakış açısı, bazen Avrupa merkezci Avrupalılık vurgusuyla bazen de 19. yy.ın ikinci yarısında yoğun bir şekilde hissedilen muhafazakar düşünce yapısının sonucu olarak ortaya çıkan Ortodoks Rus kimliğinin yansıması olarak yazarların Türkiye ve Türklere dair kurmuş oldukları cümlelerde açığa çıkar.

Bartold’un “doğuyu, başka bir dünya (inoy mir) olarak gördüğünü” (Bartold, 1927: 56) belirttiği Berezin’in, özellikle, Türk kültürü ve inanç sistemine karşı subjektif bir bakış açısıyla kurduğu polemik unsuru

cümlelerinde, Avrupa merkezci oryantalist bakış, açık bir şekilde hissedilir. Diğer taraftan, 19. yy.ın ikinci yarısında muhafazakar düşüncenin Rus kimliğinin ve Ortodoks inancının merkezi olarak simgeleştirdiği İstanbul ve Ayasofya'ya dair yorumların, Ortodoks Rus kimliği ön plana çıkarılarak yapıldığı görülür. Burada oryantalize edilen ise, Türklerin İstanbul'u ve Ayasofya'sıdır.

Türk kültürel unsurlarına ve Türk bürokrasisine yönelen Smirnov'un Türklere olan bakış açısı da problemlidir. Kariyerinin başlarında Türkiye çalışmalarının objektif bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesinde olan Smirnov'un Batı Avrupalı oryantalistlerden bile daha ağır bir oryantalist yaklaşım sergilediği görülmektedir. Smirnov'un bu bakış açısını, Türklerin karakterleri, gündelik hayatı, yönetici sınıfı, eğitim kurumları, aydınları, edebi eserleri gibi konularda yaptığı her yorumda görmek mümkündür.

Akademik kariyeri olan her iki yazarın, bu oryantalist bakış açısının nedenlerini ise, bu makaleye konu olan yazılarını, yazıldıkları dönemin politik ve ideolojik ortamında da aramak gerekir. Zira bu dönem, Berezin'in eserlerinden ikisinin yayınlandığı tarihler (1854 ve 1856) "doğu sorunu"nun Kırım Savaşının etkisiyle, Rusya'da Türklere karşı olumsuz bir kamuoyunun oluştuğu bir dönemdir. Smirnov'un eserlerinin yayınlandığı dönemde (1876,1878) ise, 1877- 78 Osmanlı- Rus savaşının, politik ve ideolojik olarak, kamuoyunda son derece yoğun bir şekilde yaşandığı bir dönemdir. Ayrıca, yazarların, Çarlık rejimiyle direkt olarak ve dolaylı bağlantılarına da geliştirdikleri oryantalist söylemin nedenlerinden biri olarak dikkate almak gerekir.

Samoyloviç'in, doğu hakkında birçok şey bilen bilimsel veya pragmatik amaçlarla inceleme alanı olan doğuyu ve doğu halklarını sevmeyen oryantalist kategorisine soktuğu Berezin ve yine aynı kategoride değerlendirilebilecek olan Smirnov'un, Türkiye ve Türklere karşı olan oryantalist bakış açısı, "oryantalizmin" akademik anlamıyla, imgeleme yaratılmış anlamı arasındaki ilişkinin kesintisizliğini ve birbirini tamamlayan özelliğini" (Said, 2010: 12-13) kanıtlar niteliktedir. Bu bağlamda, makalenin başlığında sorulan "oryantolog mu oryantalist mi?" sorusuna verilecek cevap, Prof. Dr. İ. N. Berezin ve Prof. Dr. V. D. Smirnov'un, Türkiye ve Türklere karşı ötekileştirici bakış açısına sahip "oryantalistler" olduğu şeklindedir.

KAYNAKÇA

- BARTOLD, V. Vilademiroviç (1927), “İ. N. Berezin Kak İstörük”, *Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzeje*, İzdatelsvo Akademii Nauk, 2, 50-72.
- BEREZİN, İ. Nikolayeviç (1847), “Obzor Tröhletniyago Puteşestviya po Vostoku Magistra Kazanskogo Universiteta İ. Berezina”, *Jurnal Minestersvo Narodnogo Prosveteniya*, 4, 1-30.
- BEREZİN, İ. Nikolayeviç (1856), “Ramazan v Stambule”, *Russkiy Vestnik*, 1, 683-704.
- BEREZİN, İ. Nikolayeviç (1867), “Blajensvo Müslümanina k Fiziologii Sumaşestviya”, *Russkiy Vestnik*, 67, Yanvar-Fevral, 289-317.
- BEREZİN, İ. Nikolayeviç (1854), *Tsaregradskih Dostoprimeçatelnostey vo Vremya Prebivanya v Konstantinapole Yego İmperatorskogo Visoçesvo Velikogo Knyazya Konstantina Nikoloyeviça v 1945 godu*, Tipografii İmperatorskoy Akademii Nauk, St. Petersburg.
- BEYOĞLU, Süleyman (tarihsiz), “Yusuf Kâmil Paşa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kamil-pasa-yusuf> (Erişim tarihi: (11.10.2019))
- BRIDGE, Roy (2002), “Exploration and Travel Outside Europe (1720-1914”, Ed: P. Hume and T. Young, *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Cambridge University Press, U. K., 51-67.
- GORDLEVSKİ, V. Aleksandroviç (1968), “Pamyati V. D. Smirnova” *İzbranniye Soçineniya, Etnografiya, İstoriya Vostokovedeniye Resenzii*, 4, 408-414.
- İNANIR, Emine (2013), *Rusların gözüyle İstanbul*, Kitabevi, İstanbul.
- KAHRAMAN, H. Bülent ve KEYMAN, Fuat (2007), “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”, *Doğu Ne? Batı Ne?*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 75-89.
- KAPICI, Özhan (2020), “Çarlık Rusya’sında Osmanlı Tarihçiliği”, Ed: A. Özcan, Ö. Kapıcı, Y. Murgul, *Dünya’da Osmanlı Tarih Yazımı 1*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 13-85.
- KAZEMBEK, Mirza (1841), *Plan Uçenogo Puteşestviya po Vostoku Magistrov Kazanskogo Universiteta Dittelya i Berezina*, Tipografiya Kazanskogo Universiteta, Kazan.
- LOOMBA, Ania (2005), *Colonialism/Postcolonialism*, Routledge, London and New-York.
- MAŞTAKOVA, Y. İnnokentevna (1971), “V. D. Smirnov-İsledavatel Turetskoy Literaturi”, *Sovetskaya Turkologiya*, 4, 115-123.
- MAZİTOVA, N. A. (1972), *İzuçeniye Blijnego i Srednogo Vostoka v Kazanskom Universiteta (Pervogo Polovina 19. veka)*, İzdatelsvo Kazanskogo Universiteta, Kazan.

- NİKOLAYEV, N. Yuryeviç (2011), “Vostoçnyy Krizis Russko-Turetskogo Voyna na Stranisah “Vestnik Yevropı” v 1875-1877 godah”, *İstoçniki İstoriyografiya, Vesti Volgogr. Gos. Un-ta*, 4.1, 140-145, (2022, 10 Ocak), https://volsu.ru/upload/medialibrary/6d6/1_osywhxrhvbpvpxwu.pdf
- OLDENBURG, Sergey (1925), “İ. N. Berezin kak puteşeştvennik i İsledavatel İranskıh Nareçiy”, *Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzeye, İzdadelsvo Akademii Nauk*, 1, 172-176.
- POGODİN, Mihail (1854), “Paseşeniye Tsaregradskih Dostoprimeçatelnostey vo Vremya Prebıvaniya v Konstantinapol Yego Vısoçestvo Velikogo Knyazya Konstantina Nikolayeviça v 1845 godu İ. Berezina”, *Moskovityanin*, 24, Kn. 2.
- PRATT, M. Louise (2008), *Imperial Eyes, Travel Writing and Transculturation*, Routledge, London and New-York.
- SAİD, Edward (2010), *Şarkiyatçılık Batnın Şark Anlayışları*, Çev. Berna ÜLNER, Metis Yayınları, İstanbul.
- SAMOYLOVİÇ, Aleksandr (1923), “Pomyati Prof. V. D. Smirnova” *Vostok, Vsemirnaya Literatura, Gocudarstvennoye İzdatelsva*, 3, 207-209.
- SAMOYLOVİÇ, Aleksandr. (1925), “İ. N. Berezin, kak Türkolog”, *Zapiski Kollegii Vostokovedov Pri Aziatskom Muzeye, İzdadelsvo Akademii Nauk*, 1, 161-171.
- SMİRNOV, V. Dimitriyeviç (1876a), “Turestkaya Sivilizasiya Yeyo Şkolu, Softa, Biblioteka, Knijnoye Delo (İz Poyezki Konstantinapol Letom 1875 godu)”, *Vestnik Yevropı*, 60, 527-566.
- SMİRNOV, V. Dimitriyeviç (1876b), “Turestkaya Sivilizasiya Yeyo Şkolu, Softa, Biblioteka, Knijnoye Delo (iz poyezki Konstantinapol Letom 1875 godu)”, *Vestnik Yevropı*, 61, 7-57.
- SMİRNOV, V. Dimiriyeviç (1878), “Ofisalnaya Turtsiya v Lisah”, *Vestnik Yevropı*, 1, Yanvar, 280-311.
- SMİRNOV, V. Dimitriyeviç (1896), “İ. N. Berezin” *Jurnal Mnistersvo Narodnogo Prosveşeniya, Tipografiya V. S. Balaşeva*, 79, 29-34.
- ŞOFMAN, A. Semönoviç ve ŞAMOV, G. Fedoroviç (1956), “Vostoçnyy Razrıyad Kazanskogo Universteta (Kratkiy Oçerk)”, *Oçerki po İstorii Ruskogo Vostokovedeniya, Sbornik 2*, Red. V. İ. AVDİYEV i N. P. ŞASTİNA, İzdatelsvo Akademii Nauk, Moskva, 418-448.
- TOLZ, Vera (2005), “Orientalism, Nationalism, and Ethnic Diversity in Late Imperial Russia”, *The Historical Journal*, 48.1, 127-150.
- TOLZ, Vera (2011), *Russia’s Own Orient The Politics of Identity and Oriental Studies in The Imperial Early Soviet Period*, Oxford University Press, New York.

- TVERİTİNOVA, A. Stepanovna (1971), “V. D. Smirnov-istorik Turtsii”, *Sovetskaya Turkologiya*, 4, 105-114.
- VAN DER OYE, David Schimmelpennick (2010), *Russian Orientalism: Asia in the Russian mind from Peter the Great to Emigration*, Yale University Press, U. S. A.
- VALAYEV, R. M. ve TEMİRBEKOV, R. M, (tarihsiz) “İlyā Nikolayeviç Berezin: Türkolog, İranist i Puteşestvennik”, (2021, 21 Mart), <https://textarchive.ru/c-1745872.html>.
- YILDIZ, Yetkin (2023), *Rus Oryantalizmi: 19. Yüzyılın İkinci Yarısındaki Rus Seyahatnamelerinde Türkiye ve Türkler*, Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.